

Feltárás az aquincumi canabae északkeleti régiójában

(Budapest, III. ker., Miklós tér 5., Hrsz.: 18439)

2006. február 21. és március 31. között, a Miklós téri Általános Iskola felújítási és bővítési munkálatait megelőzően, feltárást folytattunk az iskola udvarának területén. (1. kép)

Három helyen nyílt lehetőség a régészeti kutatásokra: a liftakna tervezett helyén, ahol egy körülbelül 6 méter széles és 13,5 méter hosszú, L alakú munkagödröt alakítottak ki (továbbiakban 3. árok), illetve az elnyújtott U alakú sávalap vonala felett, két hosszanti, egymással párhuzamos árokban (az északi: 2,5 méter széles és 26,5 méter hosszú – továbbiakban 1. árok; a déli: 15 méter hosszú és 2,5-4 méter széles – továbbiakban 2. árok). (2., 3. és 4. képek)

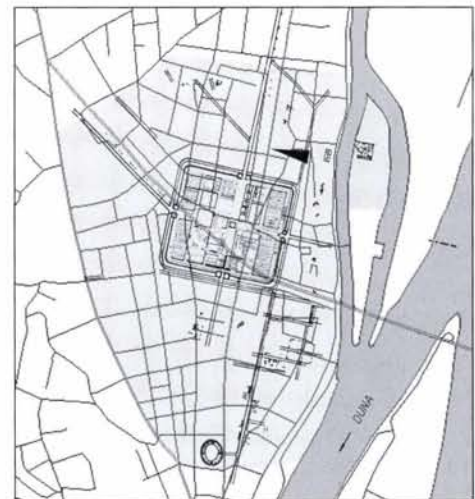
A lelőhely több, a római kor különböző időszakaiban funkcionáló létesítményének metszéspontjában helyezkedik el: a Kr. u. 1. század végén létesített, még fából és kőből épített legiotábor közvetlen közelében, az újabb kutatások szerint a környékre lokalizált auxiliáris tábor *vicusának* területén, (NÉMETH 2003, 87) majd a későbbi, már kőbe épített legiotábor *canabae*-jének északi, reprezentatívabb épületeket felvonultató zónájában. (MADARASSY 2003, 106) Ebből kifolyólag bizonyos jelenségek – leginkább a korai periódusok – értelmezése többféle lehetőséget von maga után.

Excavations in the northeastern region of the Aquincum canabae

(Budapest III, 5 Miklós Square, Lrn: 18439)

Excavations were conducted in this school yard between February 21 and March 31, 2006 preceding the reconstruction and enlargement of the Elementary School on Miklós Square. (Fig. 1)

Archaeological excavations could be conducted at three sites: the area of the future elevator shaft, where a 6 m wide and 13.5 m long L-shaped trench was dug (trench 3 in the following), and in two elongated parallel trenches located above the elongated U-shaped strip foundation (the northern trench was 2.5 m wide and 26.5 m long, trench 1 in the following; the

1. kép: Az ásatás helyszíne
Fig. 1: The location of the excavation

2003-ban a szomszédos telken, az Alternatív Közgazdasági Gimnázium (AKG) bővítése során a tervezett cölöpalapok helyén történtek kisebb feltárások, (NÉMETH 2004) így ezek alapján biztos számíthattunk arra, hogy munkánkat a területen a 18. és a 19. század közepe között használatban lévő evangélikus temető felszámolatlan sírjainak feltárásával kell kezdenünk: Összesen 34, kelet–nyugati tájolású fakoporsós, csontvázas sírt regisztráltunk. Mivel a 19. század közepén a temetők felszámolása már szervezeten folyt, (FEHÉR 1933, 72–73) felmerül, hogy ezek az itt hagyott sírok a temető korábbi, még a 18. századra tehető időszakából valók. A felszámoláskor ezen sírok már jórészt feledésbe merülhettek, illetve a sírhelyet jelző kő, fakereszt stb. már nem volt látható – talán ezért nem exhumálták őket.

Amint azt a későbbi metszeteink is jól mutatták, a sírokat már a sok helyen igen magasan jelentkező római rétegekbe ásták. Az ásatás folyamán a megtalált római kori falak esetében többször észleltünk falkiszedéseket, amelyek némelyike egészen magasan, a sírok beásási szintjéig húzódtak. Feltételezhető, hogy ezek egy részéért az egykori sírásók tehető „felelőssé”, akik a továbbbásás érdekében kénytelenek voltak az őket akadályozó kőfalakat elbontani. A sírokon kívül további tisztítást végeztek a rétegekben az ötvenes években létesített hőközpont innen kivezetett csöveinek betonteknői is. (5. kép)

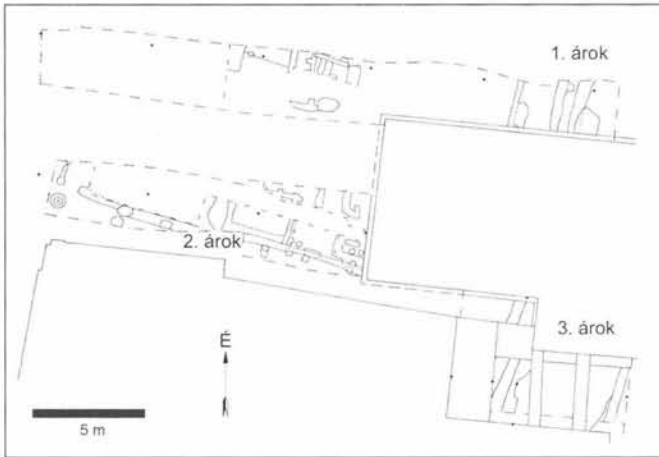
Az említett magasan jelentkező római réteg – melyet leginkább az 1. árokban tudtuk megfigyelni – legfelső része, egy 60–90 centiméter vastagság között változó, némelykor erősen átégett, szétterült omladékréteg, amely a terület római korának legkésőbbi időszakához tartozhat.

southern trench was 15 m long and 2.5–4 m wide, trench 2 in the following). (Figs. 2, 3 and 4)

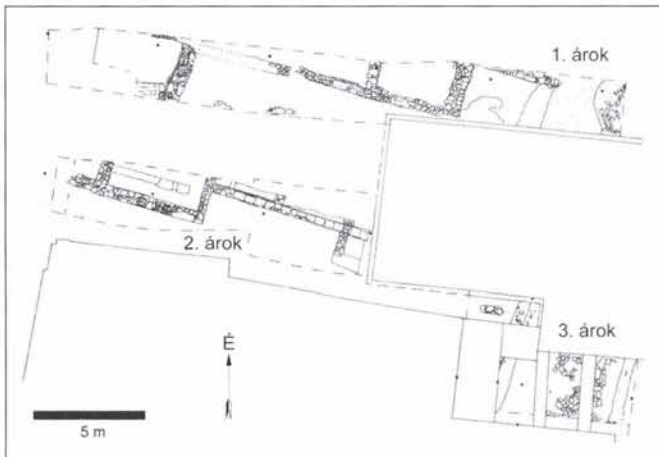
The site is situated at the meeting point of a series of establishments that functioned in various phases of the Roman period. It lies next to the timber and stone-built legionary fortress from the end of the AD 1st century, in the area of the *vicus* of the auxiliary fort located in this area (NÉMETH 2003, 87) and in the northern zone of the *canabae* surrounding the later stone-built legionary fortress, where the more representative buildings formerly stood (MADARASSY 2003, 106) Accordingly, there are various interpretive possibilities for certain phenomena discovered here, especially those from the early periods.

In 2003, small excavations were conducted in the territory of the post foundations related to enlargement of the Alternative Secondary School of Economics (AKG) located on the neighboring plot. (NÉMETH 2004) Thus, it was expected that it would be necessary to start by excavating the still existing graves from the Lutheran cemetery that operated in this area from the 18th century until the middle of the 19th century. Thirty-four east–west oriented inhumation burials in wooden coffins were recorded. Since the cemeteries were closed in an organized way in the middle of the 19th century (FEHÉR 1933, 72–73), these graves perhaps date from the earlier, 18th century section of the cemetery. Most of these graves had probably been forgotten by the time the cemetery was closed. The tombstones and the wooden crosses had already disappeared and therefore the graves themselves were not exhumed.

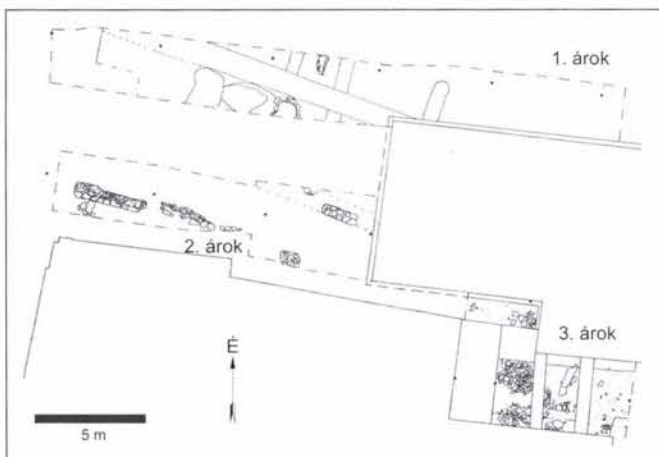
As our later profile cross-sections revealed, the graves were dug into the Ro-

2. kép: A Kr. u. 1-2. század fordulójára tehető objektumok összesített alaprajza (vályogtégla-faszervezetes periódus)
 Fig. 2: Complex plan of the features dated to the turn of the AD 1st-2nd centuries (timber and adobe construction period)

3. kép: A Kr. u. 2-3. századra tehető kőépületek összesített alaprajza
 Fig. 3: Complex plan of the stone buildings dated from the AD 2nd-3rd centuries

4. kép: A Kr. u. 3. századra tehető falmaradványok és falkiszedések összesített alaprajza
 Fig. 4: Complex plan of wall remains and removed wall traces from the AD 3rd century

5. kép: A Kr. u. 3. századra tehető falcsomók, háttérben 19. századi sír és modern kori betonsatorna
 Fig. 5: Remains of a wall from the AD 3rd century with a grave from the 19th century and a modern concrete channel in the background

A 2. árokban ezek a késci omladékrétegek kevésbé voltak érzékelhetőek, ellenben itt, néhány, az ezekkel a rétegekkel nagyjából azonos időrendi helyzetben lévő, viszonylag széles falcsomókat, illetve a hozzájuk tartozó járósínt maradványait sikerült megfigyelni. (4. kép) Mivel ezen jelenségek voltak a leginkább kitéve a későbbi időszakok bolygatásainak, összefüggőbb struktúrákat egyelőre nehezebb kimutatni. A relatív kronológiai helyzet és a területre vonatkozó eddigi információk alapján ezek a maradványok a Kr. u. 3. századra tehetőek. (MADARASSY 2003, 109–110; NÉMETHI 2004, 46)

Lejjebb haladva, a vastag planírréteg alatt további, már vékonyabb rétegzettséget figyelhettünk meg, melyek már egy korábbi időszak ugyancsak omladék- és járósínt rétegeiként értelmezhetőek. Ezekben több esetben freskótörmelékkel erősebben kevert részeket is megfigyelhettünk, melyekből azt a következtetést vonhattuk le, hogy a területen egykoron reprezentatívabb, falfestményekkel díszített épületek is állhattak. Ezen feltételezésünk megerős-

man layers that appeared very close to the surface in many places. In the case of the Roman walls found during the excavation, we often documented removed wall segments, some of which extended very high up to the level the graves had been dug into. Some of these phenomena can be ascribed to the gravediggers who were compelled to destroy these walls in order to be able to dig the grave shafts. The concrete beds for the pipes of the heating center established in the 1950s contributed to the continued destruction of the walls. (Fig. 5)

The thickness of the uppermost part of the above-mentioned Roman period layer, which appeared very high up, and which could be especially well observed in trench 1, ranged between 60 and 90 cm. It comprised a leveled debris layer with heavily burnt areas, which belonged to the latest phase of the Roman period. These late debris layers were less apparent in trench 2, while relatively broad wall remains and the remains of the adjoining floor levels were observed here, dating from approxi-

sítést nyert, amikor a 2. árok keleti felében felbukkant az a sötétszürke agyagtégla-sor, amely egy több sorból kialakított kőalapon húzódott. (6. kép) A fal mentén való mélyülés során a szintén kőből kialakított belső osztófal-alapozásokat is megfigyelhettük.

Az egykori épület felmenő, járószint feletti falai tehát agyagtéglából lettek kialakítva, amelyeknek belső oldalán mind a terrazzopadló, mind a fal belső vakolt és festett (freskós) indítása megfigyelhető volt! Az egykori freskós helyiség feltételezett belső oldalán igen nagy mennyiségű freskótöredék (több helyen növényi motívumok részletével) igazolta az épület díszesebb jellegét. Az említett agyagtéglás faltól nyugatra, ezzel összefüggő falkonstruksióként tovább folytatódva (itt már agyagtéglák nélkül) egy újabb helyiség zárófalai bontakoztak ki, melyek egy teljesen ép, igen jó megtartású vörös terrazzopadlót öveztek körbe. (7. kép) Ugyanakkor a padlón (annak déli zárófalától 80 centiméterre) egy, az emlí-

mately the same chronological phase. (Fig. 4) As these phenomena were most subjected to later disturbances, it is difficult to demonstrate coherent structures. Based on relative chronology and the pre-existing information from the territory, the structures can be dated from the AD 3rd century. (MADARASSY 2003, 109–110; NÉMETH 2004, 46)

The thin layers underlying the thick leveling layer represent the debris and floor level layers from an earlier period. In a few places, the debris was mixed with fresco fragments, suggesting that more representative buildings decorated with frescos formerly stood here. This supposition was shown to be correct when a row of dark grey adobe bricks appeared in the eastern part of trench 2. The adobe bricks lay on a stone foundation in several rows. (Fig. 6) As we dug down deeper next to the wall, we found the stone foundations of the dividing walls as well.

Thus, the vertical walls of the building were made of adobe above the floor level.

6. kép: A Kr. u. 2. századra tehető kőalpra rakott agyagtéglafal részlete a 2. árokban
Fig. 6: Detail of an adobe wall raised on a stone foundation dated from the AD 2nd century in trench 2

7. kép: A Kr. u. 2-3. századi terrazzopadlós helyiség részlete a 2. árokban

Fig. 7: Detail of the room with a terrazzo floor dated from the AD 2nd century in trench 2

tett freskós fal agyagtéglával megegyező kivitelű osztófal legalsó téglasora maradt meg olyan vonalban elhelyezve, mintha annak folytatása lenne. Ezt a falat azonban már egy későbbi átépítés eredményének kell tartanunk, hiszen egy 80 centiméter széles helyiség kialakítása meglehetősen értelmetlennek tűnik. Ha a két fal egykorú akkor az épületünkön jelentős átépítésket kell feltételeznünk. A kőalapozásra felhúzott agyagtéglafal (és azon freskó) jellemző építészeti megoldás a katonaváros ezen időszakában. (MADARASSY 2003, 107)

A 2. árokban tehát egy egykori reprezentatív lakóépület déli helyiségeinek részletét sikerült feltárnunk. Mivel a két árok közötti terület feltárására nem volt lehetőségünk, jelenleg még nehezen értelmezhető, hogy milyen viszonyban áll-

The beginning of the terrazzo pavement and the start of the plastered and painted (fresco) interior of the walls could be observed. An exceptionally large number of fresco fragments (with bits of floral motifs) indicated that the room decorated with frescos really had been part of an ornamented building. The end walls (without adobe brick) of another room appeared west of the adobe wall as a contiguous wall construction. These walls enclosed an intact, very well-preserved red terrazzo pavement. (Fig. 7) At the same time, the lowermost brick row of a dividing wall was preserved on the floor (80 cm from the southern end wall). Its execution was the same as that of the above-described adobe wall with frescos and it was aligned with it as if it was a continuation of the former. This wall, however, came from a later reconstruction, since the building of a 80 cm wide room would seem to have been rather unpractical. If the two walls are contemporary, the building must have undergone significant reconstruction work. The adobe wall on a stone foundation (and decorated with frescos) is a characteristic architectural solution in this period of the Military Town. (MADARASSY 2003, 107)

Thus, a section of the southern rooms of a representative building were brought to light in trench 2. As we could not unearth the territory between the two trenches it is difficult to determine the relationship between the walls in trench 2 and trench 1. (Fig. 3) Luckily, we succeeded in uncovering a long stretch of a east–west running wall together with sections of the inner dividing walls. (Fig. 8) This seems to be part of another building. Although the orientation is the same as the former one, the foundation technique is different and of poorer quality than the building

nak a 2. árok falai az 1. árokban talált falakkal. (3. kép) Szerencsés módon ugyanis itt is sikerült egy hosszabb kelet–nyugati falszakaszt és az abból lecsatlakozó belső osztófalak részletét feltárni. (8. kép) Véleményünk szerint itt már egy újabb épület részletéről lehet szó. Noha ezen épület tájolása megegyezik az előzőével, a falak alapozása más technikával készült, és kisebb gyengébb minőségű a 2. árokban talált falhoz képest. Az egyik kisebb helyiségben szintén megtaláltuk a padlót, itt azonban nem terrazzót, hanem egyszerűbb, döngölt agyagpadlót alkalmaztak. Noha a relatív kronológiai helyzet és a padlószintek feletti rétegekből származó leletanyag is (elsősorban a 2. századi és 3. század első feléből származó *terra sigilláták* alapján) azt sugallja, hogy mindkét épület valamikor a Kr. u. 2. század folyamán létesült és volt használatban, nem kizárt, hogy ezen időszakon belül viszont már eltérő az időrendjük.

A két árok közti (feltételezett) eltérés eltűnik, ha a falak alatti, legkorábbi réteget vesszük szemügyre: a falakat mindkét árokban egy körülbelül 20–30 centiméter vastagságú agyagtégla-törmelékcs, elplanirozott omladékrétegbe alapozták. Ez a réteg a terület legkorábbi, még fából és vályogból épített létesítményeinek elbontott (vagy leomlott) és szétterített (feltehetően tudatos tereprendezés által kialakított) jelenségeként értelmezhető. Alatta feltártuk a sötétbarna őshumuszba beleásott egykori építmények gerenda-alapárkait és cölöplyukait is. (2. kép) Ehhez a réteghez tartozott az ásatás legszebb lelete, egy szinte teljesen ép, 27 centiméter magas, igen puha mészkőből dombormű-szerűen kifaragott szobrocska. Mérete és ikonográfiai jellegzetességei alapján egy háziszentély tartozéka lehetett és egy, baljában bőség-

unearthed in trench 2. The floor in one of the smaller rooms was not a terrazzo pavement but a simple rammed clay floor. The relative chronology and the finds from above the floor levels (based especially on Samian wares from the AD 2nd century and the first half of the 3rd century) suggest that both buildings were established and used in the AD 2nd century. Nevertheless, both buildings may date to different phases within this period.

The (supposed) difference between the two trenches disappears when we observe the earliest layers under the walls. The walls were established in both trenches in an approximately 20–30 cm thick leveled debris layer composed of adobe fragments. This layer represents the leveled (probably in the course of intentional landscaping) remains of the demolished (or collapsed) earliest wood-and-adobe constructions.

8. kép: Kr. u. 2–3. századi kőfalak az 1. árokban
Fig. 8: Stone walls from the AD 2nd–3rd centuries in trench 1

szarut, jobbában *paterát* tartó *Geniust* ábrázol. (9. kép)

Ugyanebből a rétegből szép számmal kerültek elő észak-itáliai és olyan dél-galli-ai *terra sigillata* töredékek, melyek alapján a gerenda-agyag konstrukciójú építményeket a Domitianus és a kora-Traianus időszakra datálják.

Szót kell ejtenünk még a 3. árokban talált régészeti jelenségekről is. Itt munkánkat több, az AKG egykori régi épületéhez tartozó visszabontott, de igen mélyre alapozott téglafal nehezítette. A falak részben roncsolták azt az enyhén északkelet-délnyugati irányú utat, amelyet minden valószínűség szerint már a legkorábbi időszakban kialakítottak és használatban lehetett végig a római kor folyamán. Jól mutatja ezt, hogy mind a legkorábbi cölöp-építmények alapárkai, mind a későbbi kő-épületek az út irányához voltak tájolva. Az utat átvágott rétegeinek tanúsága szerint többször megújították: a korai időszakban keskenyebb lehetett, körülbelül 5 méter széles – a két szélén futó vízvezető árok részleteit sikerült megtalálnunk. A későbbi út rétegei már lefedik ezt. Felszínét mészkőlapokkal burkolták, melyeket, ha kis részletekben is, de sikerült megfigyelniük. Az út egy kisebb szakaszát megtaláltuk az 1. árok keleti végében is, ahol az említett korai vízvezető árok betöltésében észak-itáliai sigillatákat találtunk.

Összefoglalva tehát, területünkön a legkorábbi régészeti jelenségek valamikor a Kr. u. 1. század utolsó évtizedeiben indultak. Ezek a Domitianus császár uralkodása idejében létesített még föld-fa konstrukciójú legiotábor körül kialakulóban lévő település építményeivel hozhatók kapcsolatba. Velük egyidős az a belső út is, amely párhuzamosan futott a tábor északi kapuján kiinduló úttal. A korai építmé-

9. kép: Mészkőből faragott Genius szobroeska
Fig. 9: Genius statuette carved from limestone

Underneath, the timber foundation ditches and postholes from these buildings were found in the underlying dark brown ancient humus. (Fig. 2) The nicest find from the excavation came from this layer: an intact 27 cm tall statuette carved from soft limestone. Its iconography and measurements suggests that it may have come from a shrine. It depicts Genius holding a cornucopia in its left hand and a *patera* in its right hand. (Fig. 9)

Many Southern Gallic and Northern Italian Samian ware shards were recovered from the same layer, thus, dating the timber-and-daub constructed buildings to the Domitian and the early Trajan periods.

The archaeological phenomena uncovered in trench 3 should be mentioned here. A few brick walls from a former building of the AKG rendered our work rather difficult here. The upper parts of these walls had been pulled down but the foundations still extended very deeply into

nyek tájolása már ehhez az úthálózatához igazodott. A Kr. u. 2. század első évtizedeiben az építményeket elbontották és kőből illetve agyagtéglaából terrazzopadlós és freskós falakkal rendelkező helyiségekkel ellátott lakóépületeket húztak fel, melyeket fennállásuk során vélhetően többször átalakítottak. Az újabb, nagyobb szabású építkezések valamikor a Kr. u. 3. században történtek, amikor a 2. századi épületek falait a járószintig visszabontották és maradványaik fölé újabb, szélesebb falú kőépületeket létesítettek. A területről származó leletanyagban eddig nem figyeltünk fel a későrómai időszakot sugalló darabokra, ezért feltehetően a Kr. u. 3. század végén az épületeket már nem használták. Innentől kezdve folyamatos volt a pusztulásuk, amelyet esetleg egy-egy tűzvész is segíthetett, ugyanis a legkésőbbi omladékrétegben nagyobb, vörösre átégett felületeket is megfigyeltünk. Elképzelhető, hogy akárcsak a környéken, ezen a területen is temetkeztek a későrómai korban, (NÉMETH 2004, 46) noha biztosan itt csak egy, datálólelet nélküli, szórthamvas sírt tudtunk regisztrálni. Mint fentebb említettük, a 18-19. századi temető sírgödrei jelentős megbolygatták a kései rétegeket, ezért lehetséges, hogy a késő római temetkezések is ennek estek áldozatul.

Vámos Péter

Irodalom/References:

- FEHÉR 1933 – Fehér J. A.: Budapest székesfőváros temetőinek története. Budapest 1933.
MADARASSY 2003 – Madarassy, O.: Die Canabae Legionis. In: (Red. Zsidi, P.), *Forschungen in Aquincum*. 1969–2002.

the earth. The walls had partly damaged the slightly northeast–southwest running road that was probably built in the earliest period and that may have been used throughout the entire Roman period. This is suggested by the fact that both the post-foundations of the earliest buildings and the later stone buildings were oriented in the direction of the road. Based on the cross-section of the excavation profile, the road was renewed a few times. It may have been narrower in the early period, about 5 m wide with segments of water ditches were found on both sides. The layers of the later road already covered these features. The road was paved with limestone slabs, smaller fragments of which could be observed. A small segment of the road was found in the eastern end of trench 1 as well. Here, Northern Italian Samian wares were found in the fill of the above-mentioned water ditches from the early period.

In summary, the earliest archaeological phenomena came from the last decades of the AD 1st century. These phenomena can be linked with the buildings of the settlement established around the timber and earth legionary fortress built during Emperor Domitian's reign. The inner road that ran parallel to the road that left the northern gate of the fortress is contemporary to these archaeological phenomena. The orientation of the early period buildings was adjusted to this road system. The buildings were demolished in the first decades of the AD 2nd century, and stone-and-adobe residences were built containing rooms decorated with terrazzo floors and frescos on their walls. These residences were probably renewed a few times. The next large-scale constructions started sometime in the AD 3rd century,

Aquincum Nostrum II.2. Budapest 2003, 101–111.

NÉMETH 2003 – Németh M.: Die Militäranlagen von Óbuda. In: (Red. Zsidi, P), Forschungen in Aquincum. 1969-2002. Aquincum Nostrum II.2. Budapest 2003, 85–91.

NÉMETH 2004 – Németh M.: Topográfiai kutatás az aquincumi legiótábor északkeleti előterében (Topographic investigations in the northeast foreground of the legionary fortress of Aquincum) *Aqfűz* 10 (2004) 42–46.

when the walls of the buildings from the 2nd century were pulled down to the floor level and new buildings with thicker stone walls were raised instead. Objects from the Late Roman period have not yet been found in the find material, so the buildings were probably no longer used at the end of the AD 3rd century. Their dilapidation continued from that time, a process that may have been accelerated by a few occasional conflagrations since large red-burned spots were observed in the latest debris layer. It is possible that this territory was also used for burials in the Late Roman period similarly to the surrounding areas (NÉMETH 2004, 46), although only a single grave with scattered ashes could be recorded here and even this one lacked finds that could be dated. As has already been mentioned, the grave shafts from the 18th-19th century cemetery significantly disturbed the late layers so that any Late Roman burials may also have fallen victim to these graves.

Péter Vámos